

הרב שלמה זאב פיק
ר"מ במכון הגבוה לתורה
ע"י אונ' בר-אילן

הלל של ראש חודש **שיעור מפי השמועה ממרן הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל¹**

דין הלל המצרי ופסוקי דזמרא

למדנו במסכת תענית (כח, ב):

רב איקלע לבבל, חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא. סבר לאפסוקינהו.
כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי, אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם.

רב לא רצה שיאמרו הלל בראש חודש ואם לא היו מדלגים, הוא היה מפסוקי
אותם. כשהבין שהקריאה בדילוג, נחה דעתו. למה אמירת הלל בראש חודש
הפריעה לרב?

התשובה לכך היא על פי הגמרא במסכת שבת, פרק כל כתבי, קיח, ב:

אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר:
הקורא הלל בכל יום - הרי זה מחרף ומגדף! - כי קאמרין - בפסוקי
דזמרא.

לאור מסקנת הסוגיא, ר' יוסי לא התייחס להלל המצרי, אלא לפסוקי
דזמרא. לפי הרמב"ם (הל' תפילה ו, יב) פסוקי דזמרא הם מאשרי עד הללוי
האחרון – כל הנשמה ("ושבחו חכמים למי שקורא זמירות מספר תהלים בכל
יום ויום מתהלה לדוד עד סוף הספר" – תהילים פרקים קמה-קנ). לכן
המאחר לביה"כ ומצא שהחזן עומד להתחיל ישתבח, יאמר אשרי, ואם
אפשר יאמר מאשרי עד סוף הללוי האחרון. אולם, רש"י במסכת שבת
(קיח, ב) חלק על הרמב"ם ולמד שפסוקי דזמרא הם "שני מזמורים של
הילולים הללו את ה' מן השמים (תהילים קמח) הללו אל בקדשו (שם קנ)".

¹ ברצוני להודות לידידי ד"ר אהרן לוסטיגר נ"י שדרבן אותי לערוך שיעור זה והעיר לי
הערות חשובות בעריכת המאמר, וכן עזר לי בכמה מההפניות בתוך ההערות ובמיוחד
בחלק אחרון של השיעור.

רש"י הסביר עוד שהקורא הלל המצרי בכל יום הרי זה מחרף ומגדף שמפני שקרא ההלל שלא בזמנו הרי הוא "כמזמר שיר ומתלוצץ".²

מה שחשוב בסוגיה זו הוא שהגמרא קראה לפסוקי דזמרא גם הלל, כלומר פסוקי דזמרא הם חובת הלל.

יש שני סוגים של הלל:

הלל א – פסוקי דזמרא שאומרים בכל יום.

הלל ב – רק בזמנים מיוחדים, מה שהגמרא אמרה: לפרקים. הלל זה מכונה בדברי חז"ל: "הלל המצרי".³

מכיוון שהגמרא קראת לשניהם הלל, אם, למשל, שואלים מתי אומרים הלל? צריכים להחזיר בשאלה: על איזה הלל מדברים? על ההלל של פסוקי דזמרא או על הלל המצרי הנאמר מפרק לפרק?

בהלל של פסוקי דזמרא, יש שיר ושבח לקב"ה על גילוי ה' דרך חוקי הטבע, הכולל את הכל – את נשימות האדם, תנועת שריריו. יש כאן התגלות הקב"ה דרך הטבע, דרך הדרמה הקוסמית. בפסוקי דזמרא אין נסים, אין כאן למעלה מן הטבע. אנחנו משבחים את הקב"ה שהרי מוצאים את טביעות אצבעותיו שלו בבריאה ובטבע. יש כאן דמיון לברכי נפשי את ה', שדרך הטבע אני משבח הקב"ה. יש כאן שירה על הדרמה הקוסמית.

למעשה, בכל יום מתחלים בשבח ה' על הטבע, שהרי זה הנושא של ברכת השחר: נשמה שנתת בי, אשר יצר, זהו הלל של כל יום, הלל על עצם קיום הבריאה.

בימים מקודשים, מפרק לפרק, פסח סוכות שבועות, הלל אינו בשביל יצירת היום אלא בשביל בחירת ישראל, ולכן נקרא הוא הלל המצרי. בהלל זה

² רש"י שבת קיח,ב: "הרי זה מחרף ומגדף - שנביאים הראשונים תיקנו לומר בפרקים לשבח והודיה, כדאמרינן בערבי פסחים, (ק"ז,א), וזה הקוראה תמיד בלא עתה - אינו אלא כמזמר שיר ומתלוצץ."

³ "הללא מצראה" בברכות (נו,א), וכן פירש רש"י שם: "מצראה - הלל שאנו קורין בפסח, לפי שיש הלל אחר הקרוי הלל הגדול, קורין לזה הלל המצרי". מכאן הרב אמר שלמעשה יש שלשה סוגי הלל, ובפרק הבא, דן הרב בהלל השלישי שהוא "הלל הגדול" (תהלים קלו).

עוסקים בדרמה של ההיסטוריה של עם ישראל: "בצאת ישראל", ובבחירת ישראל "הייתה יהודה לקדשו", הקב"ה מתגלה לא רק דרך הטבע, אלא דרך מאורעות בתולדות ישראל, בהיסטוריה שלנו, שהרי לתולדות ישראל יש תכלית. בחירת ישראל נעשתה על ידי נסים שהם למעלה מן הטבע, וזה הלל המצרי, בו משבחים את ה' עבור החסד הגדול שהקב"ה בחר בנו.

לסיכום: בפסוקי דזמרא עוסקים בקוסמוס ובתבל, במחזורי טבע קבועים שאין בהם שום דילוגים. בהלל המצרי עוסקים בתולדות ישראל, וכאן אין חוקי טבע קבועים אלא הקב"ה צריך לדלג ולקפץ על ההרים לטובת עם ישראל.

לכן בהצהרת ר' יוסי: "יהא חלקי מגומרי ההלל", הגמרא חשבה שמדובר בהלל המצרי שנאמר מפרק לפרק, וזה לא ייתכן. הגמרא תירצה שמדובר בפסוקי דזמרא, ההלל של כל יום.

הלל הגדול

הלל הגדול (תהילים קלו) "כי לעולם חסדו", הוא שילוב של שניהם. הוא מתחיל עם הטבע, עם הדרמה הקוסמית, ומדלג לתולדות עם ישראל. מתחיל עם יום ולילה, כוכבים, ועובר למכה מצרים בבכוריהם, ביד חזקה. מצד אחד, בהלל המצרי אנו משבחים את הקב"ה על-אודות הנסים בתולדות ישראל ובחירתו, שדבר בלתי רגיל ושונה בטבע, ומצד שני, בפסוקי דזמרא משבחים את ה' על חוקי הטבע הרגילים. באמצע, בין שני ההלל האלו, יש הלל הגדול שהוא מצרף את שניהם.

מעניינים הם דברי הגמרא במסכת פסחים (ק"ח, א):

וכי מאחר דאיכא הלל הגדול, אגן מאי טעמא אמרינן האי [= הלל המצרי]? משום שיש בו חמשה דברים הללו: יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה, ותחית המתים, וחבלו של משיח. יציאת מצרים - דכתיב (תהלים קיד) בצאת ישראל ממצרים, וקריעת ים סוף - דכתיב (תהלים קיד) הים ראה וינס, מתן תורה - דכתיב (תהלים קיד) ההרים רקדו כאילים, תחית המתים - דכתיב (תהלים קטז) אתהלך לפני ה', חבלו של משיח - דכתיב (תהלים קטו) לא לנו ה' לא לנו. ואמר רבי יוחנן: לא לנו ה' לא לנו - זו שעבוד מלכות, איכא דאמרי, אמר רבי יוחנן: לא לנו ה' לא לנו - זו מלחמת גוג ומגוג.

הגמרא לא שאלה מפסוקי דזמרא, שהרי יש בהם רק הלל על הטבע. שאילת הגמרא בפסחים הייתה: אם יש בהלל הגדול שני נושאים לשבח את הקב"ה עבור הטבע ועבור הנסים, מה הטעם שאומרים הלל המצרי ביו"ט? מתרצת הגמרא שהלל המצרי כולל את כל תולדות עם ישראל: יציאת מצרים, קריאת ים סוף, מעמד הר סיני שזה מתן תורה, תחיית המתים, חבלי משיח.

מה מתרצת הגמרא? אין לומר הלל המצרי כל יום, אבל בודאי אפשר לומר את שניהם! ולכן ביו"ט למה אין אומרים הלל הגדול? אלא הלל הגדול עוסק בדברים שעברו או שקיימים עכשיו, כלומר הדרמה הקוסמית וכן בתולדות עם ישראל בעבר. אולם, הלל המצרי כולל את כל תולדות ישראל בלבד, מיצירת עם ישראל במצרים ("בצאת ישראל") עד ימות המשיח ותחיית המתים בקץ הימים.

הפטרות המועדים

אם נבחן את הפטרות של החגים נמצא בהם גם את תולדות עם ישראל.

יום ראשון של פסח, הפטרה היא פסח יהושע ויום שני (בגולה) פסח של יאשיהו המלך. בשביעי של פסח – שירת דוד שהוא היה מלך משיח, ביום השמיני של פסח (בגולה) אומרים עוד בנוב שזה מלחמת גוג ומגוג. [גם בפיוט של יום אחרון של פסח הנושא הוא פסח לעתיד לבוא.]

ביו"ט ראשון של סוכות הפטרה מתארת את סוכות לעתיד לבוא, ובשבת חול המועד של חג זה הפטרה מספרת על-אודות מלחמת גוג ומגוג. בשבת של חול המועד פסח, יש הפטרה של תחיית המתים. ובחז"ה סוכות של מלחמת גוג ומגוג.

הגמרא בסוף מסכת מגילה (לב,א) אומרת: "תנו רבנן: משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג."⁴ מבינים למה יש לקרוא את הפטורה של יהושע המספר על קיום הפסח, וזה מהל' פסח פסח, אבל למה חז"ל תקנו בהפטורה של סוכות לקרוא על מלחמת גוג ומגוג? אלא צריכים לומר שמלחמת גוג ומגוג הוא נושא של קדושת היום ועצם שורשו הוא בקדושת היום.

⁴ ובבית הבחירה למאירי מסכת מגילה שם: "מצותן שיהיו קורין כל א' בזמנו".

שירה על הגאולה העתידה

הרב המשיך לדון בהלל של חלק שני של הסדר ובמיוחד בשיטת הרמב"ם שעל הכוס הרביעי גומרים את ההלל, אמרים ברכת השיר שהיא יהללוך, ואין לרמב"ם נשמת או הלל הגדול שבהם מזכירים יציאת מצרים [כמו המנהג שלנו].⁵ נמצא שלפי הרמב"ם אין בכוס רביעי איזכור של יציאת מצרים בכלל, שהרי מ"לא לנו" יש רק גאולה עתידה. בכל זאת הכוס הרביעי הוא חלק מן הסדר, חלק ממצוות סיפור יציאת מצרים. איך? המטרה של יציאת מצרים היא לא רק לצאת ממצרים, אלא כדי להגיע לאחרית הימים, ולכן הקטעים "לא לנו" וכו' של הלל המצרי של כוס הרביעי שייכים לליל הסדר.

זו כוונת חז"ל שלא בחרו לומר את הלל הגדול ביום טוב ובליל הסדר. אם היו מעוניינים בעבר בלבד, היו לוקחים את הלל הגדול, אולם, ביום טוב אומרים הלל לא רק על העבר אלא גם על העתיד, על מאורעות שעוד לא קרו – על כל ציוני הדרך של תולדות ישראל: יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה, חבלי משיח, ותחיית מתים – ואי אפשר להביע את זה באמירת הלל הגדול בלבד, ולכן קוראים את ההלל המצרי.

בעיית ההלל בראש חודש

הרב אמר שכעת מבינים את הבעיה של הלל בראש חודש. לפי שיטה אחת ברכי נפשי היה השיר ששרו הלויים עם הקרבן.

ראש חודש הוא יום זכרון למעשה בראשית, וכן רואים את זה בתוך ברכת קידוש לבנה: "אשר במאמרו בָּרָא שְׁחָקִים. וּבְרוּחַ פִּי כָּל צְבָאָם. חֶק וְזִמְן נִתַּן לָהֶם שְׁלֹא יִשְׁנוּ אֶת תַּפְקִידָם. שְׁשִׁים וּשְׁמֹנִים לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם. פּוֹעֵל אֲמַת שְׁפַעְלָתוֹ אֲמַת." "

הרב זצ"ל סיפר שלפעמים יהודים שונאים עצמם ואומרים שאין ליהדות שם עניין בחוקי הטבעי, ולהוכיח ששנאה מדברת מתוך גרונו הרב היה מצטט

⁵ 1 אם הוא רוצה לומר הלל הגדול יש לו למזוג כוס חמישי כמבואר ברמב"ם הלכות חמץ ומצה ח"י: "...ואחר כך מוזג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר והיא יהללוך ה' כל מעשיך וכו', ומברך בורא פרי הגפן ואינו טועם אחר כך כלום כל הילכה חוץ מן המים, ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והוא מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות..."

להם מהלל הגדול או את הפרק "ברכי נפשי" (תהילים קד) או את ברכת (קידוש) הלבנה.

אולם היהדות שונה מעולם החילוני הרואה גרמי שמים כתגובה כימית או כח המשכה לבד. לפי היהדות אין מנגנון עיוור של חוקי הטבע. יש כאן דבר שכלי,⁶ והם משחקים "ששים ושמחים לעשות רצון קונם".

פועל אָמַת שְׁפַעְלָתוֹ אָמַת – מה פירוש אמת? רואים גם בחתימת ברכת קדושת היום של ראש השנה: "כִּי אַתָּה אֱ-לֹהִים אָמַת וְדַבְרָךְ אָמַת וְקִיָּם לְעַד". מה זה אמת? אמת פירושו שזה קבוע וצריך להתקיים לעד, ואי אפשר לשנות אותו. חותמו של הקב"ה הוא אמת – וכאן בראש חודש ובקידוש לבנה הכוונה שהבריאה אינה משתנה.

זה למה השיר של הלויים בבית המקדש הייתה ברכי נפשי. בהסתכלות ראשונה זה נראה רק מיכני וכימית, אולם זה ההוד של הקב"ה שנראת דרך הטבע, וזה מתבטא ב"ברכי נפשי".

רב הגיע לבבל ומצא אותם קוראים הלל המצרי בראש חודש. אין לזה שום שייכות לראש חודש המעלה על נס הטבע ומתבטא בברכי נפשי או אפילו בפסוקי דזמרא. אבל הלל לא שייך שהרי הלל המצרי חוגג כל מה שהוא ההפוך מטבעו של עולם. את המטה-פיזית, העל-טבעי, ולמעשה סותר ומיפר את כל מה שראש חודש מסמל ומייצג.

וזאת הסיבה למה אין הלל בשבת. הרי קשה, למה אין הלל בשבת שהרי שבת נקראת מועד? אלא שבת מיצגת את ששת ימי בראשית, את הבריאה וחוקי הטבע, ולכן אין הלל המצרי שהרי הלל זה מייצג את לידת עם ישראל, ולא את בריאה.

בחנוכה יש הלל, מפני הייתה שאלה אם ייחודה של כלל ישראל ישרוד או לא. מכיוון ששורשו של קדושת היום של ראש חודש אינו בנסים שהם על-טבעיים אלא שורשו בבריאה ובטבע, ולכן אין בו הלל המצרי, ומפני זה סבר רב לאפסוקינהו.

2 על פי רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ג הלכה ט: "כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודעה והשכל הם, והם חיים ועומדים ומכירין את מי שאמר והיה העולם, כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרים כמו המלאכים, וכשם שמכירין הקדוש ברוך הוא כך מכירין את עצמן ומכירין את המלאכים שלמעלה מהן, ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני אדם" (שז"פ).

אז מה קרה? רב ראה שהם דילגו על שתי פרקים, ולכן בסוף הסכים עם המנהג שלהם. איזה פרקים הם דילגו? "לא לנו" ואהבתי". למה הם אמרו את ההלל? איזה שמחה היתה להם שאמרו את ההלל? הרב זצ"ל רצה להבין מה סבר המקשה ומה סבר התרצן ומה ההבדל ביניהם? מה היה הרעיון? מה הסוד שלהם שאמרו את ההלל בדילוג? הסוד שלהם מתגלה בברכה של קידוש לבנה, וכמו שנבאר בהמשך.

מבחינת העבר, אין לראש חודש שום קשר למאורעות של תולדות ישראל. שום דבר לא קרה בראש חודש. יציאת מצרים הייתה בחמשה עשר בחודש ניסן, מתן תורה בו' סיון, וסוכות בט"ו תשרי. כמובן, שום דבר לא קרה בראש חודש ולכן אין לומר בו הלל המצרי. אם כן, מה הייתה סברתם?

וכמו שהזכרנו, ראש חודש מעלה על נס את הבריה והטבע, ועל יד חוויית ההוד של טבע, יש חוויה של הקב"ה, וזה שייך לסוג הלל של פסוקי דזמרה. לכן היו צריכים לומר רק ברכי נפשי בלבד, ולא הלל המצרי.

דוד מלך ישראל חי וקיים

אלא לראש חודש יש עוד פן... איך נאמר את זה? נראה הסוגיה במסכת ראש השנה (כה, א):

אמר ליה רבי לרבי חייא: זיל לעין טב וקדשיה לירחא, ושלח לי סימנא: דוד מלך ישראל חי וקיים.

בתקופה שהרומאים אסרו לקדש החודש, היו צריכים לעשות את זה בסתר ובית הועד היה נע ממקום למקום. וברקע זה, ביקש רבי מרבי חייא סימן שהוא קידש את החודש.⁷ "שלח לי פתקה דוד מלך ישראל חי וקיים", איזה סוג צופן יש כאן ומה הקשר לקידוש החודש? אז רש"י בראש השנה מרמז לזה בד"ה דוד: "נמשל כלבנה, שנאמר בו (תהלים פט) כסאו כשמש נגדי כירח יכון עולם." וזה יותר מפורש בדברי רש"י במסכת סנהדרין (מב, א) שמפרש את נוסח ברכת הלבנה:

וללבנה אמר - הקדוש ברוך הוא, שתתחדש בכל חדש. עטרת תפארת - היא זו לעמוסי בטון, סימן הוא להם שאף הם שמונים להם, עתידים להתחדש בגלותן כמותה ולפאר יוצרם.

3 על פי רש"י שם, ד"ה זיל בפירוש השני שלו: "ומורי פירש: שגזרו גזרה במקומו שלא יקדשו את החדש."

חז"ל ראו בחידוש הלבנה דברי שהוא סמלי לתולדות היהודים, עתידו של כלל ישראל.

על אף שעם ישראל נעלם מתולדות אומות העולם כ-1900 שנים, ולא לקח חלק במאורעות ההיסטוריות ובהתפתחות היסטורית, עוד לא הופענו מחדש. אם מי שהוא חושב שעל ידי מדינת ישראל עם ישראל חזר לזירת תולדות העמים, הוא טועה. הרב תיאר אירועי ההזמנות של ראש הממשלה ושר החוץ לארצות הברית בתקופת זאת (שלהי תשל"ד) והסיק לפי זה שעדיין אין עצמאות ואין סוברניות. רק בביאת המשיח עם ישראל יחזור ויופיע מחדש.

חז"ל ראו במאורע קוסמית פשוטה, בראיה הפתאומית של הלבנה בתחילת החודש, סמל לתולדות ישראל. ופתאום, שאף אחד לא יצפה לזה, אנחנו נופיע מחדש במלא התפארת: "וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה".

לראש חודש יש מכנה משותף עם שבת. שבת היא יום אחרון של הבריאה, ובכן היא זכר למעשה בראשית. אולם, שבת גם מסמלת את העתיד לבוא, מזמור שיר לעתיד לבוא, ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים (משנה תמיד ז, ד). ראש חודש גם כן הוא זכרון לבריאה, אבל יש לראש חודש גם מסר לעתיד, גאולת העולם וגאולת ישראל. וזה: "שהן עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו ברוך אתה ה' מחדש חדשים."

זה מוזר – אם אתה רוצה לשגר צופן על-אודות קידוש החודש, שלח לי "דוד מלך ישראל חי וקים" אלא הפירוש הוא ייעודו של דוד המלך, מלכותו של המשיח, הציפייה לימות המשיח, זה חי קיים, וזה ראש חודש.

אז מה הלל בראש חודש? אם ההלל שורשו בעבר, אז אין הלל בראש חודש. אבל אם ניקח בחשבון את תפקיד של ראש חודש, חשיבות הסמלי, חשיבות הייעוד של עם ישראל, אז אומרים הלל המצרי בראש חודש – לא על ההעבר אלא על העתיד לבא.

וזאת הסיבה למה לכתחילה רצה רב לעצור אותם – מפני שזה אינו הלל הגדול שזה הלל גמור, הלל שלם [חצי הלל] פירושו "הלל בדילוג", והלל שלם הוא ללא דילוגים]. לנוסח של הברכה [וכן הוא ברמב"ם (הל' חנוכה, פי"ג ה"ה)] "לגמור את הלל" יש שני פשטים בראשונים: יש מפרשים לקרוא את ההלל, ויש מפרשים לסיים את ההלל. לפי הפירוש השני יש ברכה נפרדת שמביע הרעיון שאנחנו מצוים לסיים את ההלל, לקרוא הלל שלם. ולמה

ההלל שלם חשוב? מפני שההלל השלם מסמלת את כל חמש הרעיונות של ערבי פסחים – מראשית האומה עד סופה – לידת העם עד ימות המשיח.

אולם, מכיון שדילגו רב היה מרוצה, וכפי הנראה אין ההלל בשלמותה שייך לראש חודש, מפני שאם מדובר בעבר, אין ראש חודש זיכרון ליצירת האומה אלא זיכרון למעשה בראשית.

אך נשאלת השאלה: למה דילגו על "לא לנו" ו"אהבתי"? זה לא מקרי. הרמב"ם (הלכות מגילה וחנוכה ג,ח) מזכיר "ויש מדלגין דילוג אחר", אבל למעשה הביא מנהג שכמעט תואם למנהג שלנו.⁸

שני פרקים אלו דנים בחבלי של משיח ובשעבוד מלכויות והם לא נאמרים.⁹ הם עוסקים בסבל של עם ישראל, ובחשבון של תולדות עם ישראל יש סבל, יסורים, מצוקה, השפלה, והקרבה.

אם רוצים להודות על העבר של עם ישראל, יש פרקים של תהלים יותר רב-עצמה, והרב הזכיר את פרק פג, וכן הפרקים הראשונים של תהלים של דוד המלך. בכל זאת חז"ל בחרו בהלל המצרי לבטא את ההודאה על העבר. למה? מפני הלל המצרי אינו מתייחס לעבר בלבד, שבעבר יש עונג, שמחה, וניצחון. אלא גם מתייחס לעתיד. צריכים לצפות שההשגחה מצביה דרישות עלינו ותובעת דם ודמעות וייסורים. יש הודאה על העבר ותפילה על העתיד וכמו שאמרה המשנה במסכת ברכות (פ"ט מ"ד): "וונתן הודאה לשעבר וצועק לעתיד לבא."

הלל המצרי בראש חודש נאמר לא על העבר, שהרי אז היו אומרים את השירה שהלויים היו אומרים במקדש – ברכי נפשי. ואם היו צריכים לציין גם העתיד אז גם בברכי נפשי מציינים את העתיד: "יִתְּמוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וְיִשְׁעִים עוֹד אֵינָם בְּרַכִּי נַפְשִׁי אֶת ה' הִלְלוּ יְ-הוָה" תהלים (קד, לה). במדרש כתוב שלא נתקרה דעתו של דוד עד שאמר פסוק זה, כלומר עד שהזכיר שראש חודש [כלומר השיר של ראש חודש] מתייחס גם לעתיד.¹⁰

⁸ "כיצד מדלגין, מתחילין מתחלת ההלל עד חלמיש למעינו מים ודולג ואומר ה' זכרונו יברך כו' עד הללויה ומדלג ואומר מה אשיב לה' עד הללויה ומדלג ואומר מן המצר קראתי יה עד סוף ההלל, זה הוא המנהג הפשוט..."

⁹ הזכירו רק "בצאת ישראל", כלומר רק ראשיתה עם ישראל.

¹⁰ הגמרא בברכות (ט,ב): "מאה ושלוש פרשיות אמר דוד, ולא אמר הללויה עד שראה במפתן של רשעים, שנאמר: (תהלים קד) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה." ובסגנון אחר בילקוט שמעוני תהלים רמז תתמג: "בפרוח רשעים."

יגל לבי בישועתך

לסיכום, אין אומרים הלל המצרי בראש חודש מפני מאורעות של עבר מפני שלדבר זה יש פסוקי דזמרה וברכי נפשי, אלא אומרים הלל המצרי בראש חודש על שם מאורעות של העתיד. האם האדם אמור לומר הלל על מאורעות העתידיים? אכן כן וכמו ששמע הרב מאביו הגאון רב משה סולובייצ'יק זצ"ל ששמע מאביו הגאון ר' חיים זצ"ל, שיש פסוק לזה בתהלים (יג, ו) "וַיִּגְלֵנִי בַחֲסָדְךָ בְּטַחְתִּי יְגַל לְבִי בִישׁוּעַתְךָ אֲשִׁירָה לְה' כִּי גָמַל עָלָי". "יגל לבי בישועתך".

דוד אמר: אני מודה להקב"ה על אירועים שטרם התרחשו, הביטחון שלי על זה הוא כל כך חזק, ואני כבר שמח על זה, יש חוויה של שמחה כאילו הנס כבר קרה – "כי גמל עלי". וזה ההלל של ראש חודש! על אף שעדיין אנו בגלות, ויש שעבוד מלכויות, ועלילות, ובכל זאת יש אמונה חזקה בהקב"ה ולכן אומרים הלל על העתיד, שהרי הלל על העתיד הוא מפני הבטחון בה'. לכן כשקוראים את הלל בראש חודש מדלגים על הפרקים הדנים בייסורים שיבואו לעתיד לבוא.

ביו"ט אומרים הלל על העבר, אפשר להזכיר את הגשמת הכל (הגאולה השלימה העתידה) ושזה אכן יקרה, אבל יצטרכו לחוות ייסורים וצער לפני כן – כל זה צריכים לומר. יום טוב מתייחס לעבר, וביחס לעתיד משלבים שני דברים: תפילה והודאה. התפילה משפיע על המאורעות, שהרי כצופים מראש שהגאולה העתידה קשור לייסורים וצער, ולעג מצד הגויים: "לִמָּה יִאֲמְרוּ הַגּוֹיִם אֵיזָה נָא אֲ-לֵהֵימָם" (תהלים קטו, ב).¹¹ צופים מראש אירועים טרגיים, ובכל זאת אומרים הודאה. למה? מפני "אשירה לה' כי גמל עלי" – כאילו זה קרה. נותנים הודאה על העבר ולכן אפשר להזכיר גם העתיד ולתת הודעה

אימתי שאתה רואה את הרשעים פורחים כמו עשב לכסות את פני כל הארץ, והציצו כל עובדי ע"ז שהן ומעשיהן און, צפה לימות המשיח, שלא הרבה הקדוש ברוך הוא אותם אלא לאבדם מן העולם הזה ומן העולם הבא, שנאמר להשמדם עדי עד. ואתה מרום לעולם ה', ראה דוד שרבו רשעים כמו עשב ולא אמר הללויה עד שראה שהם עתידין להשמד, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה, ואז הקדוש ברוך הוא מלך בעליונים ובתחתונים, שנאמר ואתה מרום לעולם ה'."

¹¹ הרב הזכיר שחז"ל למדו שפסוק זה מתייחס לכמה מאורעות כגון מה שקרה לחנניה מישאל ועזריה וכן למרדכי ואסתר, ונוסיף את ילקוט שמעוני תהלים רמז תרסא: "ד"א ואני בחסדך בטחתי, בבבל. יגל לבי בישועתך, במדי. אשירה לה', ביון. כי גמל עלי, באדום."

עליו (הגאולה) כאילו שזה כבר קרה. אבל מסייגים את זה – אין רק הודאה אלא גם תפילה, מפני הגאולה עתידה מצורף עם ייסורים, צער והקרבה.

הגאולה כוללת מאורעות העבר, ולכן ההודאה עליהם היא דבר שלם, ולכן אפשר להזכיר גם את העתיד, אלא שאז צריכים לציין לא רק סוף התהליך, אלא גם הדרך לגאולה שהוא מלא ייסורים, צער והקרבה. השורש של הגאולה הוא במאורעות העבר.

אולם בראש חודש אין הודאה על העבר – אם רוצים להודות על העבר יש לומר ברכי נפשי או פסוקי דזמרא. ההלל שנאמר הוא בתור הודאה על העתיד וזה מבוסס על העקרון של "ואני בחסדך בטחתי" – יש לי אמונה בחסדך של ה'; "יגל לבי בישעתך" – אני לא רואה שום אירועים שיש בו ייסורים, הישועה תבוא בלי הקרבה ודמעות; "אשירה לה" – אני אשיר לה' "כי גמל עלי" – אני רואה את הכל כאילו אין ייסורים וצער, בביטחון גמור שיהיה גאולה וכאילו יש גאולה עכשיו. אני אומר הודאה שאני בטוח בחסדך, ולכן אין אומרים "לא לנו". אם אראה את הצער, את שעבוד מלכויות וייסורי הגאולה אי אפשר לומר את ההודאה.

לסיכום: "וְאֲנִי בְּחֶסֶדְךָ בְּטַחְתִּי יְגַל לְבִי בִישׁוּעַתְךָ אֲשִׁירָהּ לַה' כִּי גָמַל עָלַי". לבי שמח בישועתך – כאילו הישועה כבר קרה ולכן אי אפשר להזכיר את פורעניות.

זה מוזר ופְּרָדוּקְסָלִי שביו"ט ההלל כולל את כל תולדות ישראל, לכן ההלל על העתיד אינו מוצדק בזה שאני מצפה לעתיד כאילו הוא עכשיו, אלא ההלל מוצדק על ידי "בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לוּעֵז, הייתה יהודה לקדשו...". ואז אפשר לתאר העתיד עם כל פרטיה באופן חיובי ובאופן שלילי – גם במונחים של ייסורים וצער וגם במונחים של גאולה וששון, במונחים של תפוסה וגם במונחים של ניצחון. השיר מוקדש למכלול תולדות עם ישראל – עבר ועתיד.

אבל אם השיר הוא מוקדש לגמרי לעתיד בלבד, על פי "וְאֲנִי בְּחֶסֶדְךָ בְּטַחְתִּי יְגַל לְבִי בִישׁוּעַתְךָ אֲשִׁירָהּ לַה' כִּי גָמַל עָלַי". "יגל לבי בישועתך" – אני שמח רק בישועה של ה' ואינני רואה שום ייסורים. אולם, אם אני מדגיש את "לא לנו" ו"אהבתי", אז אין כאן "יגל לבי בישועתך". דוגמא לזה הוא עולא שביקש למות לפני שיבא המשיח, הוא אמר שהוא חוזה את הצער והייסורים

בחבלי מושיע, ולא מוכן לקבל אותו.¹² האם עולא יכול לומר שירה על העתיד? הוא לא יכול מפני שאם הוא לא מתמקד על הגאולה בלבד, אלא גם על ההקדמה של הגאולה, על הייסורים וצער של חבלי משיח, אי אפשר לומר שירה על הגאולה העתידה. רק "ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך" אז "אשירה לה". אולם, אם אין התמקדות כזה וחושבים על "לא לנו" ו"אהבתי". אז אין זכות לומר הלל על הגאולה העתידה.

למעשה, לומר שירה על העתיד יש צורך באופי מיוחד להתעלם מן הייסורים ולשמח בניצחון הסופי. יש צורך באופי מלא גבורה כדי לסלק מן המחשבות את הסבל והייסורים, ולהתרכז בגאולה, אבל לא כולם יכולים לעשות זה. התכונה הזאת נמצאת באישיות של רבי עקיבה שיכול להתעלם מן הייסורים. הוא צחק וכל ימיו הצטער שלא יכול לקיים מצוות קידוש ה', אישיות כזה יכול לומר הלל בראש חודש.

אבל אם ההלל משקף את כל המאורעות העוברים על עם ישראל, ואין הבטחון גורם יחידי שהרי אומרים שירה על מה שקרה כבר, אז כשאומרים כל ההלל, מתמקדים על הכל, כולל כל העתיד, עם הייסורים, חבלי משיח עם הגאולה, על המבוא לגאולה.

הלל של ראש חודש זה ברכי נפשי ופסוקי דזמרה של הלל. אבל כששמע רב שדילגו את הזכרת הסבל "לא לנו" ו"אהבתי", אז הבין שהם רק אומרים את זה מטעם "ואני ברב חסדך... יגל לבי בישועתך", ומתמקדים רק על הגאולה, ולא רואים את הסבל. מזכירים את המשיח בלי חבלי משיח וגאולה בלי שעבוד מלכויות. ממקדים על הנקודה הזאת של הגאולה בלבד.

¹² ראה מסכת סנהדרין (צחב): "אמר עולא: ייתי ולא אחמיניה. וכן אמר [רבה]: ייתי ולא אחמיניה, רב יוסף אמר: ייתי, ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה. אמר ליה אביי (לרבה) [לרבה]: מאי טעמא? אילימא משום חבלו של משיח - והתניא, שאלו תלמידיו את רבי אלעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? - יעסוק בתורה ובגמילות חסדים. ומר - הא תורה והא גמילות חסדים! - אמר [ליה]: שמא יגרום החטא... וכן אמר רבי יוחנן: ייתי ולא אחמיניה... ופירש המיוחס לרש"י שם: "ייתי - משיח ולא אחמיניה." וראה דברי היד רמ"ה שם: "אמר עולא ייתיה ולא אחמיניה יהי רצון שיבוא משיח ואל יראנו רב יוסף אמר ייתי ואזכי ואיתיב אפי' בטולא דכבותא דחמאריה ומיתצלנא. בטולא דכבותא בצל הרעי של חמורו כדאמרי' בהמוכר את הספינה רמא כבותא וסכריה לירדנא צ"ל אביי לרבא מאי טעמא לא ניחא ליה למר דלחמיניה אילימא משום חבלו של משיח צרות שבאות בבואו לשון חבלי שאול סבוני (ש"ב כ"ב) צירים וחבלים (ישעיה י"ג) והתניא כו' א"ל שמא יגרום החטא ולא יעמדו לו זכיותיו ויענש באותה שעה."

כשחזה רב שדילגו ורק הזכירו את הדברים הטובים בלבד, הגאולה ומשיח, ולא הזכירו חבלי משיח ושיעבוד מלכויות, הבין שהם רוצים לקיים את הפסוק "וַאֲנִי בְּחֶסֶדְךָ בְּטַחְתִּי יָגֵל לְבִי בִישׁוּעַתְּךָ אֲשִׁירָה לֵה' כִּי גָמַל עָלַי", הניח להם שהרי מנהג אבותיהם בידיהם.

כל קדושת היום של ראש חודש קשורה לעתיד של עם ישראל, וזהו שנאמר "דוד מלך ישראל חי וקיים". הלל בראש חודש אינו הודאה על העבר, שהרי לראש חודש אין קשר ליציאת מצרים או מתן תורה, אלא הקשר הוא לגאולה העתידה.

וזה פירוש רש"י בנוסח של ברכת לבנה: "וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו ברוך אתה ה' מקדש חדשים" או "מחדש חדשים". "מחדש חדשים" – לא חידוש הלבנה בלבד, אלא המחדש אף את כנסת ישראל.

ראש חודש וראש השנה ויוה"כ

ראש השנה חייב לבוא בחפיפה עם ראש חודש.

מה חוגגים בר"ה? זה היום תחילת מעשיך – מלכויות. קדושת היום כלומר, נושא ומוטיב המרכזי של היום, משמעות ומובן של היום הוא "מלכותו של הקב"ה". למעשה זה המסר של כל ראש חודש, וכן כשאומרים בקידוש לבנה "שהן עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו ברוך אתה ה' מקדש חדשים" – "דוד מלך ישראל חי וקיים" כלומר המוטיב בראש חודש הוא ביאת המשיח והוא הדין ר"ה. ר"ה הוא ראש חודש מוכפל N פעמים, כל ראשי חדשים ביחד, כמו נחלים הזורמים לתוך הים. ראש חודש הוא מבוא ופרולוג לר"ה. זה הפשט ב"תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו" – מדוע יש לדבר על ראש חודש אם יש לנו ראש השנה? מה ההבדל בין ר"ה לבין ראש חודש? מלכויות וקדושת היום של ראש השנה קשורים זה בזה, אי אפשר לומר "מקדש ישראל ויום הזיכרון" בלי להזכיר "מלך על כל הארץ" וברכת קדושת היום היא הסיומת של מלכויות.

ההבדל הוא: שצריכים לראות את גאולת המשיח בשתי רמות.

(א) התגשמות של מאורעות היסטוריות מבחינת היהודי.

1. אין ספק שכלל ישראל צריך גאולה באופן דחוף. מחד גיסא מפני שיש עמלק באישיות של מנהיגים ערבים שרוצים להשמיד את ישראל, לא רק

המדינה כישות פוליטי אלא גם האנשים, נשים וטף, כמו היטלר ימח שמו. מאידך גיסא, יש איום של התבוללות הן בגולה והן בא"י. אם עיתון עברי (כמו מעריב או דואר היום) יכול לפרסם מאמר של שולמית אלוני – הרב לא רצה להזכיר הדברים שהרי הם היו בגדר מחרף ומגדף. הרב ציין שלמעשה קיימת שנאת ישראל על ידי יהודים.

כשמתפללים על הגאולה, מתמקדים על גאולה לעם ישראל מבחינת פיזית מצד נצר וסדאת. זה לא רק וישות פוליטי ועצמאות אלא יש איום על נפשם של עצם עם ישראל. לעם ישראל יהיה פרסטיגיה בעולם, "יִרְאוּ כָּל עַמֵי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְקֻנֶה נִקְרָא עֲלֵיךָ וְיִרְאוּ מִמֶּךָ" (דברים כח, י), ובביאת המשיח אומות העולם יהיו מפחדים מעם ישראל, שיהיה יראה מכלל ישראל הנובע מכבוד לעם ישראל.

(ב) לביאת המשיח יש עוד פן ולזה גם מתפללים, וזה שביאת המשיח היא לא רק לעם ישראל יש גאולה ולא רק בארץ ישראל יהיה בו מדינה דתית, מוסרית, תורנית ועצמאית, אלא כל העולם יהיה נגאל, וכולם יכירו בהקב"ה כולל דרך הטבע. זה הפן האוניברסאלי של מלך המשיח.

בראש חודש וכן בקידוש הלבנה מתפללים על גאולת ישראל בלבד: "וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן עתידין להתחדש כמותה..." – לא איכפת לנו מה יקרה בסין, בהודו, ובאנגליה.

יום כיפור הוא בודאי יום שלנו שהרי הגוים לא קבלו על עצמם את יום כיפור והם לא מבינים אותו – כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ (ויקרא טז, ל) – זה אבינו שבשמים וזה כל היום.¹³ עד מנחה זה היום שלנו. אולם, אחרי שעברנו את מוסף ועבודת היום ואמרנו: "אֲנֵהּ הַשֵּׁם. הַטָּאוּ. עָוֹ. פִּשְׁעוּ לְפָנֶיךָ עֲמֹד בֵּית יִשְׂרָאֵל. אֲנֵהּ בְּשֵׁם. כִּפֹּר נָא לְחַטָּאִים וְלַעֲוֹנוֹת פִּשְׁעִים. שְׁחַטְאוּ וְשַׁעְוּ וְשִׁפְּשְׁעוּ לְפָנֶיךָ עֲמֹד בֵּית יִשְׂרָאֵל", פתאום היהודי שואל את עצמו מה עם יתר העולם? האם יהיה להם כפרה או לא? הוא מזכיר לעצמו דבר זה במנחה, שהרי עד מנחה הוא היה עסוק עם עצמו שהרי אם היהודי עסוק עם הגוי הוא יהפוך להיות גוי, ובזה לא ישלים

¹³ ראה מאמרו של ידידי דר' אהרן לוסטיגר [Arnold Lustiger], "An Enigmatic Equation in Tradition, 33,4 (1999) the Teshuva Lectures of Rabbi Joseph B. Soloveitchik," עמ' 27-34. עיין עוד דברי השקפה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 184-192.

הרבה – דבר ראשון צדקה מתחילה בבית.¹⁴ בשחרית ההפטרה היא "סולו סולו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי" וממוען ליהודי. אולם במנחה, ההפטרה מדברת על גוים, על נינוה.¹⁵ כשיהודי השיג כפרה, הוא מתחיל להתפלל בשביל כפרה אוניברסלית לכל העולם כולו. בנעילה אנחנו אומרים אֶתְּהָ הַבְּדִלְתָּ אָנוֹשׁ מֵרֵאשׁ וַתַּפְּיְרָהוּ לְעַמֹּד לְפָנֶיךָ. היינו יכולים לומר "אתה הבדלת עמך ישראל מראש". אולם אנחנו אומרים דווקא "אנוש" שהרי המטרה הסופית היא גאולה לכל העולם כולו.

וזה אכן מהותו של ראש השנה שיש בו היבט אוניברסאלי, שהרי מה אומרים בראש השנה? "מלוך על כל העולם כְּלוּ בְּכַבֹּדְךָ, וְהִנָּשָׂא עַל כָּל הָאָרֶץ בִּיקָרְךָ, וְהוֹפֵעַ בְּהַדָּר גָּאוֹן עֲזָךָ עַל כָּל יוֹשְׁבֵי תֵבֵל אֶרְצֶךָ, וַיִּדַע כָּל פְּעוּל כִּי אֶתְּהָ פְעַלְתּוּ – יהודי וגויים – וְנִבִּין כָּל יְצוֹר, כִּי אֶתְּהָ יִצְרָתוֹ – הרב חשב שכאן הכוונה אפילו לעולם הזואולוגי, החיות בשדה, כולם צריכים להכיר את הקב"ה – וְיֵאמַר כָּל אֲשֶׁר נִשְׁמָה בָּאָפוֹ, ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל מְלֹךְ, וּמַמְלְכוֹתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה". יהודי וגוי וגם החיה בשדה, המלכות הזואולוגי צריך להכיר בה'. זהו ראש השנה – ראש חודש כביר. האידיאל של חידוש הלבנה שהוא חידוש מלכות ישראל הופך להיות אוניברסאלי וכולל חידוש כל העולם כולו – זהו ראש השנה.

¹⁴ פתגם אמריקאי: charity begins at home.

¹⁵ הרב הרחיב בעניין ההפטרה של מנחה ביום כיפור ושהיהודי במנחה חושב על יתר העולם בכנס תשובה דרשה שלו בשנת תשל"ז וסוכם ע"י ידידי ד"ר אהרן לוסטיגר נ"י בספרו (באנגלית) לפני ה' תטהרו, 1998, עמ' 157-159. ראה גם השקפת הרב (אנגלית), ח"ב, פרק טו, ערוך ע"י ר"א בית-דין, 1989, עמ' 149-141, העוסק באותו עניין.